

**Електронна бібліотека
видань історичного факультету
Харківського університету**

Калініченко В. В. Тоталітарна система і сільське господарство України в роки НЕПу // Тоталитаризм и антитоталитарные движения в Болгарии, СССР и других странах Восточной Европы (20 – 80-е годы XX века). – Т. 1. – Харьков, 1994 – С. 193 – 201.

При використанні матеріалів статті обов'язковим є посилання на її автора з повним бібліографічним описом видання, у якому опубліковано статтю. Дана електронна копія статті може бути скопійована, роздрукована і передана будь-якій особі без обмежень права користування за обов'язкової наявності першої (даної) сторінки з повним бібліографічним описом статті. При повторному розміщенні статті у мережі Інтернет обов'язковим є посилання на сайт історичного факультету.

Адреса редакційної колегії:

Україна, 61077, Харків, пл. Свободи, 4,
Харківський національний університет ім. В. Н. Каразіна,
історичний факультет. **e-mail:** istfac@univer.kharkov.ua

©Харківський національний університет ім. В. Н. Каразіна; історичний факультет

©Автори монографії

©Оригінал-макет та художнє оформлення – зазначене у бібліографічному описі видавництво

©Ідея та створення електронної бібліотеки – А. М. Домановський

СЕКЦІЯ 2

ПОЛИТИЧЕСКИЙ РЕЖИМ И ОППОЗИЦИЯ ЕМУ В СССР

В. В. Калініченко

ТОТАЛІТАРНА СИСТЕМА І СІЛЬСЬКЕ ГОСПОДАРСТВО УКРАЇНИ В РОКИ НЕПУ

Тоталітаризм - це форма державного правління, що характеризується всеосяжним втручанням держави у всі сфери суспільного життя. З цієї точки зору становить науковий інтерес питання про взаємовідносини тоталітарної системи і сільського господарства в нашій країні, зокрема в період непу, коли дрібний товаровиробник зберігався як самостійний господар; прослідкувати, як адміністративно-командна система намагалась поставити селянське господарство під свій контроль і які наслідки ця політика мала для селянства зокрема і для всієї країни в цілому. Під таким кутом зору це питання ще не досліджувалося.

Відомо, що в період воєнного комунізму тоталітарна система, що тільки ставала на ноги, спробувала поставити під свій контроль всі сфери життя країни, зокрема і економіку. Однак, в силу цілої низки причин, які ми тут не будемо аналізувати, ця спроба більшовиків закінчилась невдачею. Щоб вийти з глибокої кризи і зберегти політичну владу і був впроваджений неп. Але економічна ситуація 20-х років у країні свідчила про наявність з самого початку здійснення непу двох шляхів розвитку.

Перший, що спирався на досвід воєнного комунізму, передбачав головну лінію розвитку в переході від ринкової економіки до адміністративно-командної, виключаючи будь-яку багатокладність, самостійність підприємств, госпрозрахунок, еквівалентний обмін між промисловістю і сільським господарством, між містом і селом. На цьому шляху передбачалася і суцільна колективізація селянських господарств. Прибічники цього шляху розглядали неп як тимчасовий тактичний хід партії.

Другий шлях розвитку країни передбачав багатоукладність, поєднання громадських, державних і приватних інтересів, господарську самостійність підприємств, всебічний розвиток різних форм кооперації, націлення економіки на дійсні, а не вигадані потреби суспільства.

Цілком зрозуміло, що тоталітарна система могла існувати, якщо країна розвивалась би по першому шляху. В.І.Ленін 23 грудня 1921 р. на IX Всеросійському з'їзді Рад про нег заявляв: «...Цю політику ми проводимо всерйоз і надовго, але, звичайно, як правильно вже відзначено, не назавжди»¹. 27 березня 1922 р. на XI з'їзді РКП/б/, до речі на останньому, де йому довелося бути присутнім, він заявив: «Ми рік відступали. Ми повинні тепер сказати від імені партії: досить! Та межа, яка відступом ставилася, досягнута»². «З Росії невідомої буде Росія соціалістична», - так закінчив В.І.Ленін свою останню в житті публічну промову 20 листопада 1922 р.³. Таким чином, останні виступи В.І.Леніна не залишають сумнівів, що він розглядав нег як тимчасову політику.

Перехід до негу не супроводжувався демократизацією суспільно-політичного життя в країні. Навпаки, влада партії більшовиків посилювалась, активно діяв репресивний апарат. В.І.Ленін у листі до Д.І.Курського 20 лютого 1922 р. наполягав на посиленні репресій⁴. Він закликав не пристосовуватися до загальноприйнятих норм цивільного права, а «виробляти нове цивільне право, нове ставлення до «приватних» договорів і т.п. Ми нічого «приватного» не визнаємо... Ми допускаємо капіталізм тільки державний, а держава це - ми... Звідси - розширити застосування державного втручання у «приватноправові» відносини, розширити право держави скасовувати «приватні» договори, застосовувати не звід законів римського права до цивільних правовідносин, а революційну правосвідомість»⁵. У цих словах апофеоз тоталітаризму, його квінтесенція. Основна частина більшовиків була переконана в необхідності політики, спрямованої на побудову неринкової економіки. Політика, орієнтована на ринок, вважалась невідповідною принципам соціалізму. А саме неринкова економіка і була матеріальною підвалиною тоталітарної системи в нашій країні.

Масова опора для тоталітаризму була і в українському доколгоспному селі. Це, насамперед, члени комнезамів, сільські комуністи. «Нег наштовхнувся на глухий опір комнезамів», - зазначав у 1922 р. секретар ЦК КП/б/У Д.З.Мануїльський⁶.

¹ Ленін В.І. Повн. збір. творів, т. 44, с. 297.

² Там же, т. 45, с. 81.

³ Там же, с. 295.

⁴ Там же, т. 44, с. 381.

⁵ Там же с. 382.

⁶ Мануїльський Д. О новой политике в деревне и о работе на селе. - Сб. по вопросам сельского хозяйства. Харьков, 1922, с. 4.

Масове джерело - обстеження комнезамів влітку 1925 р. - свідчить, що членів цієї організації дратувало помітне господарське піднесення сільських трударів, активність селян під час кампанії поживлення рад, адже це підривало монополію на владу комнезамівців на селі та їх привілеї. Саме тому більшість членів КНС залишалися свідомими прибічниками адміністративно-командних методів керівництва¹. У 1925 р. ЦК КП/б/У провів обстеження і сільських парторганізацій. Виявилося, що 45% сільських комуністів вели господарство так, що це підривало їх авторитет у селян². Перебудувати свої господарства на засадах непу вони не зуміли. Такі комуністи не мали необхідної підготовки, навиків, досвіду, освіти, хисту керувати радянськими, господарськими, кооперативними органами на селі, але очолювали їх в силу своєї партійності. Матеріально вони цілком залежали від владних структур. Тому вони були слухняними виконавцями вказівок зверху, справжнісінькими «солдатами партії», здатними виконати будь-які директиви «вождя народів». Адепти тоталітарної системи ні в що не ставили основні принципи нормального розвитку сільського господарства: принцип свободи господарської ініціативи і діяльності, максимально можливого врахування приватних інтересів селянського господарства, принцип правової гарантії господарської діяльності селянина, принцип розумного оподаткування і принцип справедливого співвідношення цін на сільськогосподарську і промислову продукцію.

Як правило, в історіографії перше серйозне зіткнення селянського господарства з тоталітарною /адміністративно-командною/ системою після введення непу датують зимою 1927/1928 р., коли були введені надзвичайні заходи при хлібозаготівлях. Але аналіз неявних джерел свідчить, що конфлікт між селянами і тоталітарною системою в 20-х роках розпочався значно раніше. Так, першу серйозну спробу поставити під свій контроль селянське господарство після переходу до непу прибічники тоталітарної системи вчинили в 1923 р. Користуючись монополією становимест державної промисловості на ринку, керівники В'НГ адміністративним шляхом різко підвищили ціни на промислові товари, штучно утворивши «ножиці цін». Як наслідок такого волюнтаризму, селянське господарство не змогло відбудовуватися, купувати і ремонтувати реманент³. Під тиском кризи збуту довелося в 1924 р. ціни на промислові товари знизити, та «ножиці» так і не були ніколи стулені, селянське господарство стало донором для тоталітарної системи. Паралель-

1 Матеріали по обстеженню комитетов незаможных селян. Харьков, 1925.

2 Харківський облдержархів, ф. П-1, оп. 1, спр. 1173, арк. 32.

3 Див., наприклад, повідомлення з місць: ЦДАВО України, ф. 27, оп. 4, спр. 86, арк. 113; Харківський облдержархів, ф. П-1, оп. 1, спр. 915, арк. 5, 16; І і II сесія ВУЦВК VIII скликання: стеногр. звіт. Харків, 1924, с. 64 і т.п.

но держава восени 1922 р. ввела лімітовані ціни на зерно, що ніяк не стикувалися з високими цінами на промтовари¹. У 1925/1926 р. у країні на додаток до «ножиць цін» виник ще і дефіцит товарів для села. Курс на прискорену індустріалізацію, нав'язаний країні тоталітарним режимом, вів до все помітнішого скорочення капіталовкладень у галузі, що обслуговували потреби села. У відповідь селяни відмовлялися продавати хліб, не отримуючи взамін необхідні товари. Про це свідчить безліч фактів. Так, у жовтні 1927 р. чергова сесія ВУЦВК обговорювала стан торгівлі на Україні. Стенограма сесії свідчить про різке незадоволення селян низькими цінами на хліб, відсутністю промтоварів. «Селянин продає хліб за безцінок», «становище з хлібозаготівлями поліпшиться тільки тоді, коли буде кращий завід промтоварів», - вказували члени ВУЦВК. Але прибічники тоталітарної системи не збиралися шукати виходу з кризи на шляхах непу, натомість вони вирішили стати на шлях надзвичайних адміністративних заходів у вилученні хліба в селян. Від прихованої ревізії непу, характерної для прибічників тоталітаризму у 1923-1927 рр., вони на початку 1928 р. перейшли у відкриту атаку на неп. Проти селян дозволялося застосовувати статтю 107 Карного кодексу про конфіскацію у них лишків хліба, якщо вони відмовилися продавати їх по встановленим твердим цінам. Офіційна пропаганда твердила, що вилучають хліб тільки у куркулів, а 25% конфіскованого хліба передають бідноті. Але це не відповідало дійсності. Документи свідчать про ревізію хліба у всіх верств селян. П.П.Постишев 31 січня 1928 р. на засіданні бюро Харківського окрпарткому жорстко вимагав від місцевих парторганізацій «хліб викачати... під мітлу»². В пошуках хліба уповноважені разом з сільським активом нищпорили по хатах і коморам, робили свавільні обшуки і все знайдене конфісковували³. Г.І.Петровський на X з'їзді КП/б/У в листопаді 1927 р. зазначав, що у селян України запас хліба складав 184 млн пуд⁴. На 15 березня 1928 р., по свідченням В.Я. Чубаря, на Україні було заготовлено 235 млн пуд і заготівля продовжувалася⁵. Отже, як свідчать цифри, тоталітарний режим взяв не тільки так звані куркульські лишки, а всі запаси і більшу частину необхідного у селянському господарстві хліба. Але надзвичайні заходи, з допомогою яких вдалося викачати хліб у 1927/28 р., були непридатні, коли їх застосовувати постійно, як це свідчив досвід воєнного комунізму, адже у селян втрачався будь-який інтерес виробляти товарну

¹ ЗУ УРСР, 1923, відділ II, ст. 2.

² Харківський облдержархів, ф. П-5, оп. 1, спр. 24, арк. 64.

³ Див., наприклад, про методи заготівлі хліба на Волині: Житомирський облдержархів, ф. П-85, оп. 1, спр. 538, арк. 6.

⁴ Комуніст: Орган ЦК і Харківського окружного КП/б/У. Харків, 1927, 2 грудня.

⁵ III сесія ВУЦВК X скликання: Стеногр. звіт. Харків, 1928, с. 27.

сільськогосподарську продукцію. Отже, ці заходи були тільки тимчасовими, а далі потрібно було шукати вихід - або повертатися до нормальних ринкових відносин на рейках непу, або ліквідувати індивідуальні селянські господарства, штучно формувати створення великих колективних і радянських господарств, де безпосереднього товаровиробника відлучити від засобів виробництва і продуктів його праці, перетворити на звичайного виконавця розпоряджень адміністративно-командного апарату, а розпорядником виробленої продукції зробити державу. Більшовики вибрали саме цей шлях, що вів до остаточного утворення тоталітаризму в нашій країні.

Паралельно розгортався наступ прибічників тоталітарної системи на селянство і в податковій сфері. При переході від продрозкладки до продподатку офіційна пропаганда твердила, що з піднесенням сільського господарства розмір податку буде зменшуватись, а необхідні продукти держава буде отримувати від селян з допомогою товарообміну. Але в дійсності з 1921 по 1924 р. абсолютна сума податку швидко зростала: в 1921/22 р. - 82 млн. пуд., у 1922/23 р. - 91 млн., у 1923/24 - 178 млн. пуд. хліба¹. Найболючишим місцем податків була їх різноманітність, часто раптовість введення, так, що селянин не міг заздалегідь підрахувати, скільки ж йому доведеться виплатити на протязі року. Поряд з продподатком селяни були змушені виплачувати і різноманітні грошові податки /подвірно-майновий, трудгужподаток тощо/ і, нарешті, місцеві органи тоталітарної влади вводили безліч різноманітних місцевих зборів. З 1923/24 р. вводився єдиний прямиий сільськогосподарський податок, що давав можливість селянину визначити свій баланс і планувати свої прибутки і видатки. Але прибічники адміністративно-командної системи і тут заходилися викручувати руки у селян. Наркомпрод УРСР восени 1923 р. встановив непосильні для індивідуальних господарств кондиційні умови при здаванні податку зерном². Це викликало масові протести селян по всій Україні. Так, обурені податком селяни Петропавловського району Луганської округи на сільських сходах кричали: «Ми не будемо платити, ви нас старціми робите»³. Селянин Городиський з Кам'янець-Подільської округи скаржився у ВУЦВК: «У 1923/24 р. був такий податок, що хто мав корову, пару коней, то мусив їх продати, аби заплатити податок»⁴. З 1924/25 р. податок став тільки грошовим. Це був єдиний прогресивний прибутковий сільськогосподарський податок. Податковий тиск на селян посилювався. Більшість се-

1 Коммунист: Орган ЦК и Харьковского губкома КП/б/У. Харьков, 1924, 30 мая.

2 Звіт робітничо-селянського уряду України за 1923/24 рік. До IX Всеукраїнського з'їзду Рад. Харків, 1925, с. 37.

3 Луганський облдержархів, ф. П-34, оп. 1, спр. 3, арк. 11 а.

4 III сесія ВУЦВК IX скликання 20-31 травня 1926 р.: Стеногр. звіт. Харків, 1926, с. 102.

лян була поставлена в скрутне становище. Так, в Одеській окрузі податок «найбільш тяжким був для починаючих зміцнюватися незаможних селян, у яких відсоток податку до валової продукції був такий великий, що для амортизації і відновлення господарства нічого не залишалось», - сповіщалося у доповіді комісії ЦК КП/6/У по вивченню соціальних процесів на селі /1924 р./¹. На Баранівській районній безпартійній конференції Волинської округи 8 березня 1925 р. селянин Іван Кравчук заявив: «Податками з нас, селян, останню одежину поздирали... Селянство гине від тягара податків та збуває останню худобину, аби не потрапити у тюрму»². Реальне зменшення податкового тягара селяни України відчули лише у 1925/26 р., коли в руслі нового курсу податок був значно зменшений. Але вже наступного року противники непу почали відхід від нового курсу. У 1926/27 р. у порівнянні з попереднім роком сума податку збільшилась для середняків на 10-30, а для заможних селян на 80-180 %³. Селяни скаржилися, що в багатьох селах податки зросли в 3-4 рази⁴. З місць посипалися скарги, що під тиском податків посилюється дроблення селянських господарств⁵, що селянські господарства руйнуються⁶. Та представники тоталітарної системи і слухати про це застереження не хотіли. «Які настрої ми маємо серед селянства?», - запитав 25 січня 1927 р. на Луганській окрпартконференції секретар окружного Семенов. «Заможні селяни кажуть, що ми будім-то притискуємо податками, що все йде на промисловість... Але хто ж протестує у своїй більшості? - демагогічно запитав Семенов. - Колишній унтер-офіцер, торговець, власник молотарки або трактора». Як видно далі з виступу Семенова, для нього всі незадоволені податками селяни - це класові вороги, яких випадково не знищили під час громадянської війни і тепер їх потрібно обов'язково добити⁷. Менталітет Семенова типовий для представника тоталітарної системи того часу. До 10-тиріччя Жовтня ЦВК СРСР прийняв Маніфест, що постановив звільнити від єдиного сільськогосподарського податку, понад вже раніше звільнених 25% селянських господарств, додатково ще 10%⁸. Звичайно, що податковий тягар був перекладений на заможні верстви селянства. В 1927/28 р. 14% найзаможніших селянських господарств виплатили 30% загальної суми податку, а в 1928/29 р. вже понад

1 Житомирський облдержархів, ф. Р-98, оп. 1, спр. 1105, арк. 7.

2 IV сесія ВУЦВК IX скликання: Стеногр. звіт. Харків, 1926, с. 41.

3 Там же, с. 83.

4 Див., наприклад: Одеський облдержархів, ф. П-3, оп. 1, спр. 918, арк. 4.

5 Там же.

6 Див., наприклад: Житомирський облдержархів, ф. Р-327, оп. 1, спр. 396, арк. 22-23.

7 Луганський облдержархів, ф. П-34, оп. 1, спр. 322, арк. 56.

8 Жомуніст: Орган ЦК і Харківського окружного КП/6/У. Харків, 1927, 16

60%¹. З 1928/29 р. був запроваджений так званий експертний порядок оподаткування заможних господарств. Під прес цього податку потрапило і чимало середняків. Ось типовий приклад. У село Суху Волю Володарського району Волинської округи у 1928 р. прибула експертна комісія «і не знайшла жодного селянина, щоб його обкласти в експертному порядку», як зазначено у звіті. Нарешті зупинилися на селянинові Корсуні, який мав 16 дес. землі на 8 чол. родини і найманою працею не користувався. Це було середняцьке господарство. Звичайно, Корсуна розорили. Таким способом комісія обклала в районі 770 дворів, 568 з яких виявилось типово середняцькими². Всі вони були розорені. На Волинській окрпартконференції у грудні 1928 р. делегат Фішман заявляв: «...Куркуля ми обклали недостатньо. Куркуль нову податкову політику відразу зрозумів. Він веде господарство так, що по своїй прибутковості є середняцьким, але з куркульською ідеологією... Всіх цих нових середнячків ми повинні виявити»³. Коментарі, як то кажуть, зайві: податкова політика прибічників тоталітарної системи немов на долоні - надмірне обкладання вело до згорання сільськогосподарського виробництва, селяни бідніли і розорявалися. Відсутність ознак куркульського господарства «солдатів партії» не спиняло: головне для них «куркульська ідеологія», тобто обкладати селян працюючих, хазяйновитих, справжніх хліборобів, які годували країну. Згори «фішманів» напучували, як це ілюструє виступ П.П.Постишева 3 листопада 1928 р. на бюро Харківського окружного КП/б/У: «Олексівка - самий хлібний район, а відстає по податку. Тут ми повинні зробити деякий перегин... на верхівку середняків і на куркулів... Питання повинно бути поставлено жорстко... Застосовувати адміністративні заходи до окремих сільрад... Якщо селянин не сплачує - передавайте справу в суд»⁴.

Окрім єдиного сільськогосподарського податку за постановою ВУЦВК та РНК УРСР у січні 1928 р. був введений податок «Про самообкладання людної на задоволення її громадських потреб»⁵. Він становив до 35% від загальної суми сільськогосподарського податку. Селяни - члени ВУЦВК - на сесії в березні 1928 р. визнавали, що село негативно сприйняло новий податок, оскільки і так було придурене низькими цінами на хліб, надзвичайними заходами, сільгосподатком і, «коли прийшлося проводити кампанію, то всі, як один, проти самообкладення»⁶. Особливо впертий опір самообкладенню вчинили селяни Коростенської округи, однієї з найбільших на Україні. Для

1 Соціалістичне будівництво в сільському господарстві. Харків, 1928, с. 32.

2 Житомирський облдержархів, ф. II-85, оп. 1, спр. 665, арк. 21.

3 Там же, ф. II-5, оп. 1, спр. 516, арк. 19.

4 Харківський облдержархів, ф. II-5, оп. 1, спр. 37, арк. 15.

5 Бюлетень НКЗС УРСР. Харків, 1928, № 2, с. 10-12.

6 III сесія ВУЦВК X скликання 16-22 березня 1928 р.: Стеногр. звіт. Харків, 1928, с. 51, 53.

проведення кампанії по самообкладанню Коростенському окрпарткому у лютому 1928 р. довелося мобілізувати на село весь свій актив - 400 чол., який 1-2 місяці перебував на місцях і тільки тоді «зібрано сум по самообкладанню понад 100% до завдання»¹. Доводиться лише гадати, як це їм вдалося, оскільки власного хліба у поліщуків вистачало лише до Різдва.

Паралельно з самооподаткуванням, ВУЦВК і РНК УРСР у січні 1928 р. оголосили про підписку на 100 млн.крб. державної позики, цинічно названої «прибічниками тоталітарної системи «позикою для зміцнення сільського господарства»². Звичайно, збір позики відбувався під великим тиском. Селянин Гончар з Волинської округи так у лютому 1929 р. розповідав, що йому, як голові сільради, доводилося розповсюджувати позику: «Мене у райвиконкомі силою змусили взяти облігації. І я силою кидав їх селянам у хати»³. 10 березня 1928 р. Баранівський райпартком звітував до Волинського окрпарткому про хід розповсюдження позики: «... Підготовча робота по розповсюдженню селянської позики була виконана так: проведена нарада працівників сільрад, комнезамів та вчителів, взагалі всіх осіб, що могли бути втягнуті до роботи. Виділені райпарткомом партійні товариші сидять на селі по кілька тижнів безвиїздно... З великим напруженням вдалось розповсюдити облігацій на 40 тис. крб., а завдання 45 тис.»⁴.

З 1928 р. ревізію непу прибічники тоталітаризму розпочали і в царині землекористування. «Загальні засади землекористування і землеустрою», прийняті ЦВК СРСР 15 грудня 1928 р., переважно право на отримання землі закріпили за сільськогосподарськими колективами, потім за бідняцькими і середняцькими безземельними і малоземельними дворами. Вони ж отримали право на кращі і зручніше розміщені землі. Особи, що не мали виборчих прав, землю отримували в останню чергу. Дозволялося перерозподіляти землю в громаді з метою боротьби з куркулями. Колгоспам та радгоспам надавалися різні пільги при оподаткуванні, кредитуванні, землекористуванні тощо. Фактично обмежувалася проголошена ще Декретом по землю і підтверджена Земельним кодексом 1922 р. свобода вибору форм землекористування. Вперше після введення непу вводилося обмеження на оренду землі, найм батраків. Земельна громада обмежувалася в правах, була поставлена під контроль сільради, а особи, що були позбавлені виборчих прав, позбавлялися і права вирішального голосу на зборах земгромади⁵. Таким чином, потрібно визнати, що «Загальні засади землекористування і зем-

1 Житомирський облдержархів, ф. П-86, оп. 1, спр. 172, арк. 3-12.

2 Бюлетень НКЗС УРСР. Харків, 1928, № 2, с. 23.

3 Житомирський облдержархів, ф. П-85, оп. 1, спр. 665, арк. 23.

4 Там же, спр. 538, арк. 1-2.

5 Сборник документов по земельному законодательству СССР и РСФСР. М., 1954, с. 300-306.

леустрою помітно обмежували права індивідуальних господарств. Фактично це був відхід від принципів економічного змагання різних укладів у сільському господарстві, проголошених непом, на шкоду продуктивному розвитку аграрного сектора економіки. Перехід селянського господарства на колективний шлях став розглядатися прибічниками тоталітарної системи як універсальний засіб вирішення всіх проблем сільського господарства. У статті «Рік великого перелому», що з'явилася 7 листопада 1929 р., Й.В.Сталін «теоретично» обґрунтував політику суцільної колективізації, буцімто «в колгоспи йдуть селяни не окремими групами..., а цілими селами, районами, навіть округами»¹. Насправді, восени 1929 р. колгоспи об'єднували ще незначну кількість селян. Однак тоталітарна система долю індивідуального селянського господарства вже вирішила: наприкінці 1929 р. Й.В.Сталін відкинув непом «к черту»².

Таким чином, аналіз взаємовідносин між індивідуальним селянським господарством і тоталітарною системою в 20-х роках свідчить, що прибічники тоталітаризму на протязі всього періоду непу не полишали думки поставити селянське господарство під свій повний /тотальний/ контроль. Неп вони розглядали як вимушений, тактичний, тимчасовий хід партії, були переконаними противниками ринкового шляху розвитку країни. А оскільки дрібнотоварне одноосібне селянське господарство могло нормально функціонувати лише в умовах ринкової економіки, то тоталітарна система і індивідуальне селянське господарство виявилися антагоністами. Тому боротьба між ними була неминучою, вона і не вщухала на протязі 20-х років, поступово загострюючись. Як наслідок, прибічники тоталітарної системи знищили індивідуальне селянське господарство, що привело до небаченої трагедії голодомору 1933 р., розселяннювання і перманентної кризи сільського господарства в нашій країні.

1 Сталін Й.В. Основи лєнінізму. К., 1953, с. 264.

2 Там же, с. 280.